

שלמה צמח - נקודות בבקורת

א

יש מבקר שתקפו נתון בסיכומו. אין בידך להכירו בלי צירוף הפרטים המ" רובים בביקורתו. זכויותיו והשיגיו מת" בררים רק למראה היקפו. מעין כמות המתגלגלת לאיכות. אולם תקפו של צמח קיים גם במיעוטו. הכוונה לא לר" יוקן השלם, שראיית היצירה בשלימו" זה היא תנאי לתפיסתו, אלא לגילויי האופייני. עומד אתה לפני יריעתו, זו הארבעה יובל שנים עמל באריגתה, וזו התבונה בטיבה מחייבתך לבחינתה המ" דוקדוקת. יכול אתה לנעוץ קנה בכל נקודה מנקודותיה - לרוב הנך נתקל במוצק. העשוי לשמש משענת להער" כתך. בתוך הנקודה האחת טבועה מחו" תו.

גדול כוחו של צמח בהפקעת הנדון מצימצומו. הנה לפנינו ענין מוגדר, מכונס בנרתיקו, וטוב לו בכך. זו מיד" תו וזה מצעו. לכאורה, אין ההרחבה יפה לו. בהיותה עיליה להסיה אל דע" תגו מעיקרו. אך מבקרנו אינו נכנע תמיד למסגרת הצרה. אפילו היא נראית לנו טבעית. כיוון שנוכח במדומה שבי נראה זה הריהו משתדל לתפסו בממדיו האמיתיים. פעמים ואנו תמהים ע" הד" בר. אולם עד מורה אנו עומדים מא" ליו על הצורך הטבעי שבהרחבתו. לע" תים מתקשר הקרוב בדומהו: הרחוק, כדי להבינו דבר מתוך דבר; יעתיים הנדון מתמחה מכוח עצמו וגידולי בא לו מגופו. מכל מקום אין באמצעים אלה משום רצון שרירותי, אלא משום יכולת למצואו ולחשוף את המקופל בו. בדרך זו מלמדנו צמח, שאין להסתפק כמה שמצוי על פני השטח. הרוצה להעלות ענין ולשקפו כהווייתו חייב להקיפו מכמה צדדים. מתברר שאין נושא, דיל וקטון, אלא הכל לפי המספל בו. אס" תיעע בשתי דוגמות.

המליצה, כידוע, מצויה בתקופות שר" נות, אלא ששיעוריה עולים ויורדים לפי נסיבותיהן המשתנות. גם בימינו היא קיימת. ממילא נמצאים נקי דעת הגלחמים בה, אך לא לכולם מוחותות משמעותה המלאה. על כן הם מסתפקים לרוב בהדגשת המגוון שבה. בהבלטת הגיגוד שבין המושג והכעתו. יש ומ" סיפים להתריע על הסכנה המדוכה בע" צמ קיומה ללשון, לספרות בכלל. אולם אצל צמח היא מתרחבת ללא גבול. כפי" היות מאמרו ("בשטף המליצה") הוא קובע: "מצויה היא (המליצה) בכל מקום שאדם מביע עצמו - באמנות, במוסר, בחברה וסדריה" ("אדם עם אחרים", ע' 50). אך לרגל ענינו הוא מצמצם עצמו מדעת בתחומה של ספרות, בניתוח מע" מיק, מודגם במובאות מתאימות. הוא מעלה כמה מגוניה של המליצה ומוכיח את האפסות שברוממות לשונה בכל זאת אינו כובש 'צרו. ומיד הוא מראה לנו כיצד נתגלגל "חטא המליצה" בהז" יון חברתי נסוד: "כשהפאשיזם האי" רופי מושך לתוך זרמח מימיו הדלוחים והעקובים מדם קילוח זה של כספון חירות המקופל ברעיון העבודה ותנוע" תו, ומכריו בקולי קולות על סודיה" א' במאי ועושה אותו גח"חובה. הרי לפנינו מליצה חברתית על טהרתה ועל כל דיקדוקיה" (שם, ע' 55). בהסבירו הנחה זו הוא ממשיך וטוען:

"סגנון מליצי סימן הוא לחברה שנתרוקנה ממהותה וזכות קיום אין לה. מוקש רע פשע"השפתיים שלה. במאה הי"ח היו לרוב הדברים על חירות אישית ועל שוויון הרבים כוכר משלהם ומשמעות עמוקה משלהם. אבל כשאחה בודק את

(ליובל השבעים)

מאת ב. י. מויכלי

הרמות והנשגבות היוצאות בזמן הזה מפי הקברניטים המדיניים. הגי" דולים והקטנים, ועומד אתה על לשונם המנופחת המסמאה עיני המוניט ומתריבה עולמם, מיד ומת" גלה לך הליקוי שבנשמתם. עדיך קלקלחם שאינם אלא מליצים רודפי רוח" (שם, שם).

ואין דעתו מתקלרה עד שהוא הותם את מאמרו במסקנה קיצונית ביותר: "המליצה בכל גילגוליה ולבושיה ותחומיה - - - עולה המוות בה" לונותיה... לא זו בלבד שתועלתה מועטת אלא גם מעשישטנים מע" שיה. ואם רואה אתה ספרות, חברה, תרבות שהמליצה נשתלטה עליון, גלוי לפניך מה צפוי לה. אין לך סימן מובהק מסימניה כי קרבו ימי תורבן. היא היא החורבן גופו" (שם, ע' 8-57).

דוגמה שניה. צמח במאמרו "אספו יד"כם" ("דבר" מיום כ"ו אדר וד" ניסן ש"ז) שילב את הכתוב בחזיון הכ" ללי של ספרות עברית. לשונה וסגנו" נה. לא רצוניה קיצונית, אשר חיובה ושלילתה הופפים את המוגבל המעסיקה באותה שעה, אלא עיון נרחב. צמח מסמך תופעה לחברתה, כר" רך בעיות של חברה ותרבות וספרות, מאיר את החתוליים של שיבת ציון ותחית הלשון העברית והנפתולים המלווים אותם - ולענינו מצטייר ענין גדול ונשגב, שפתורנו יקבע בע" צוב דמותה של האומה ותרבותה. רק עובדה זו מצדיקה את חירתו הרבה של צמח, כשם שהיא מסבירה - אף שאי" נה מצדיקה - את הריהחה המופלגת שבה נתבטאה. אולם יותר מכל מודגש בתוכחתו התריפה כאבו של איש שפג" עו בערכיו המקודשים.

קריאה נסערת זו - "אספו יד"כם" - לא לחינם נוסחה בלשון רבים. לא כלפי המחבר האחד היא מופנית, אלא כלפי כל אותם מלומדים, שבהיותם בקיאים בשבעים חכמות הם חסרים את חכמת הלשון העמוקה. מי שנטפל לקפ" דנותו של צמח ומתעלם מן האידיאה הלוהטת מתחת לקצפה - הריהו כאר" כל קליפתו וזרק תוכו. מבקרנו גאחו כ"העברית שלנו" בעיקר משום שג" אהה לו כתופעה סימפטומאטית, המב" ליטה מגמות שסכנתן מרובה להווסף" חות לשוננו. קריאה דומה קרא בשנת 1939, בהבחינו שילידי תוך, ללא שר" שים בספרות העברית ובמסורתה. מת" פרצים ביוזרות לגבולותיה ורומטים תבואות רוחה ברגל טופפת ומעכטת ("מסת וביקורת", ע' 121). ובימים שהפרוזה הצעירה שלנו עשתה צעדיה הראשונים, רוגשת ומגששת, מספחת גידולי "סלאנג" לתיאבון, ללא לחץ פנימי וללא יניקה טבעית - גיחכה עליה חמתו ("המאמר "לשון עלגים" בספרו "אדם עם אחרים"), וכך כל אימת שמחבלים מתנכלים לכרמנו לספרותנו וללשוננו, הריהו שולח בהם את היציו השנונים.

בשביל צמח אין הלשון אמצעי, המת" ייתר עם השגת המסרה, או מכשיר, שתפקידו מצטמצם בעיצוב החפץ הר" רוש. היא האמצעי והמטרה גם יחד, ומכשיר וגם החפץ. כלום אפשר להפ" ריד את צבעי השושן לחוד ואת גופו לחוד? כך הלשון והמשמעות היצוקה בתיובותיה. מכאן מתבקשת מסקנה. מי שלשונו סורסית אף תכנו צידך בדי" קה. לא משום שצמח יפה"דוח מקפיד הוא בעניני לשון, אלא משום שהוא מבקש לשמור בטהרתו את מקור ריהנו ותרבותנו.

הזכרתי קודם את מלחמתו ב"סלאנג" שפשה בספרותנו הצעירה, בראשית דרכה. אולם טעות היא לחשוב שצמח פוסל את ה"סלאנג" מעיקרו. הוא עז" מן מביא ניבים שעלו יפה ומוסיף: "ותהא זאת צרות המוח וקפידות יתירה ואדיקות של טהרת הלשון, אם נגזיר נעילת השערים בספרות על ניצני הווי אלה. הכוחות המבטאים נמתחים ומק" ביילים לכוחות החיים, - - - וכל הגוזר על החיים גוזר על הכל" (שם, ע' 5-264). ואיסתי הוא מתמיד כדי" נו? בהיעדרה של אותה זיקה בין כור" חות הראשונים לאחרונים. לא על התיוני וההכרתי הוא נגזר, כי אם על המחוכם והמלאכותי.

בתחום זה מבחין הוא בשתיים רעות. האחת: כשהסופר מערבב את הרשויות בינו לבין גיבוריו, מטבעו של שדה דיבור שעולים בו ניכי בר. אם המחבר משכיל לגלגלם כפי גיבוריו, שדרכם בכך או שהיא יכולה להיות כך - נחא. אך בשעה שהסופר עצמו טוחנם להנאתו - חייב המבקר להורותו כינה בכתובה. "מלאכת הכתיבה מלאכת מח" שבת היא. בשום מקום ובשום שעה אי" נה יכולה להיפטר מן האחריות שלה

והיות פייטפוט. לעולם יש בה מן העי" דון שבהרהור ומן הדקות שבעיון ומן התהייה שבהסתכלות. אפילו הפייטפוט שלה הריהו דבר שעבר תחילה דרך תהליך של עיצוב עם חומרותיו והיקור" תיי. טול מן הכתיבה את הדברים ואסר" רים עליה ואתה נוטל ממנה כל הווי" תה, טעמה וריחה" (שם, ע' 265).

והרעה השניה: ההשתעבדות למה שנעשה בחוץ, כאילו הלשון, שבריה אורגאנית היא, ניתנת לחקור. החקיי" נים מסיחים דעתם מתנאה המיוחדים של לשוננו ומן הצרכים הנובעים מיי" חודה. לשון החיה היי דורות בפי העם תידושה בא מבפנים. עקירת ניבים מיי" דיש או מערבית ונטיעתם בעברית יר" תר משהיא כרוכה בחבלי לשון מקורה בפחות וברפיון ידיים. מכיוון שתול" דות לשוננו שונות מן המקובל ואוסיה מיוחד לעצמה, הרי שגם תקנתה מות" נית באותו שוני ובאותו ייחוד. כשם שהפוכים הנאיה כך הפוכים סדריה - "ההתחדשות הליכתה מן הכתוב אל "המדובר", בו, בכתוב "שמור הנימגום התמים הטוב בראשית ראשיתו; בו ברול החגוי מן הפה; בו לשון חכמה עודה לשון בני אדם, ואפילו לשון כבוד עודה לשון של הדיוטות; בו הרחוק כיפו שיהא קרוב. והנכרי הושב ואורח. וכל המבקש חיקוי ללשוננו, על כרחו שילך ייטבול קולמוסו בדברים החיים האלה ויקבל מרוחם על עצמו" (שם, ע' 270).

המליצה, כפי שראינו, היא שונאת נפשו של צמח. התגלה בה הרבה קל" קילים ועיוותים. המליץ עוסר ללשר" נו עטרות יקרות ומכפישן בעשרו. ניכר העמוט - כדבר הנביא על הסל - "תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרב". אך צמח אין דעתו נר" הנה גם מלשון דיאקטית, שיבושת בה, אף שהבעתה חוספת כוונתה. אָמנם הגידו הדברים מה שהיה רצונם לא" מור. ולכאורה השינו בדך אמירתם את התכלית להיות נשמעים, ואף על פי כן אין סגנון הלימודים סטור מער" גש על שהא חסר את מידת הליבו" שבדברים משולים, ועל כרחו שתיפ" גם אף התכלית המבוקשת. והאיל ואין התפיסה מסתפקת אצל נופי הבר" עה בלבושים המכסים את ההבעה בל" כד, ולעולם מתגעגעת היא על נדר" כות"לב הגנוזה בדימוי דברים ובגר" עם קולם ובזוהר גוונם" (שם, ע' 50). מידת ליבו" זו שבדברים משולים היא ממידותיו של צמח. אמנם, הפש" טות הגדולה לא המיד הושגה בה, ומשום כך גם נפגמה שלימותה. לע" חים אתה חש בסירובל כלשהו, אם מחמת ציפוף יתר של נקודות נוי, אם בשל מיתוח המשפט העברי למע" לה משיעורו הטבעי ואם בשל איוה סיבון שבהתפנקות, אך לרוב מצודד אותך בכתביו חן זה הצפון "בלימוד" דברים וכנועם קולם ובזוהר גוונם". ואחד מאמצעיו המנוסים - ה"סי" טאפורה.

צמח מוציא את המיסאפורה מצמי צומה הצורני ורואה גם את התוך שהוצק בה. הוא חופסה כחלק ממאי" מץ היצירה ולא כעיסורה בלבד. יש ותפיסתו זו מופלגת בקיצוניותה. לפיה המיסאפורה היא "המפלס האח" רון" ליוצר.

צמח כרוך אחרי ההשוואה, אם כי לא תמיד הוא מקיים את החומרות שקבע בשימושה (אָמנם, הוא דן בשי"רה ואילו אג" - בביקור" רת, אבל כעצם כפוסה גם האחרונה לסייגים שפנינו בהשוואה). הוא שות" לה בערוגות מאמריו מתוך החמדה ולא רק מתוך הכרזה של "המפלס האחרון". אך גם בחסדו אותה אינו מנצלה לצורך השעשוע והקישוט בל" בד, לעולם יש בה משום תוספת כר" כד, לאמור, משום מאמץ אחרון להא" רתו ולביאור עמומותיו. לאחרי דברי הגדרה והסברה חש לעתים המבקר, שהעיקר עדין חסר מתוכם. מתוך חבלי הביטוי מבריקה ההשוואה כב" רק, שאורו פורץ גם אל הנקיקים האפלים. וזיא מופיעה כנסיון סיכום, המרכז את הפוזרות ומבהיר את הס" חומות ומלוכך לתכליתו.

הרבה השוואות מצוינות, מאלו שזין וכרחן תואמים מתוצרות בכתבי צמח. לצורך עניני אעלה שתיים מהן, הלקוחות מתוך מאמרו על א. נ. גנסין, שנכתב לפני שנים. אף שההשוואות במאמריו האחרונים קסמן רב יותר, המבקר נתן דעתו על השלוות שהסתמנה בכתבי גנסין האחרונים. אולם שלווה זו שונה מן המקובל, שכן אינה מביעה את מנחת נפשו של המספר, כי אם להיפך: מחפה על סערת רוחו, משתדל צמח להגדיר שלווה זו, שגילויה נגוד לכיטויה, עד שהוא טוצא מפלטו בהשוואה: "אל נבקש. אישוא, את השלוות, כי נמצא רק שתיקה שר" ממה. אותה שתיקה של דג הגושא עמו את כאב החכה בין שפתיו ואינו מוציא קול" (שם, ע' 76). המיוחד שבשתיקת גנסין, בשלוותו-מחוד"חל" חלה, נתמצה בהכעה ציולית זו.

בהתימת מאמרו קובע המבקר, כי אישיותו היצירת של גנסין, עולה מתוך התנגשויות תמיד בין הרבה לוחות מתנגדים, וכך "גם הבעתו ודרכי ציורו וסגנונו". אולם בכך טרם הוגד הכל. מוסיף צמח ואומר: "אפס אף על פי שגדולים הסבך וה" כבדות והסיריבול שבדרכי כתיבתו הרי תקשיב בהם האוזן השומעת ריש נסתר ותנועה רבה". צמח-גר" גיש כנראה בתחום שבאמרתו. "רחש נסתר" זה מהו? "ותנועה רבה" מה פירושה? כאן? מדוע מופיעים אלה (המשך בעמוד 6 טור 5-4)

ש. צמה - נקודות בבקורת (סוף מעמוד 5)

אה, זו הפרובלימה של אדם מחבטא בדיבור ובמפעל בעולם היתה הציר אשר עליו טובבו כל הרהורי לבו.

בנקודת-מוקד זו מרכז צמה את קרני האור היוצאות מאישיותו של דינז' דרוק. המבקר מדגיש את מעלותיו המצויינות, אך אינו מתעלם מחסרו נותני. בחריפות רבה הוא משיג על אחדות מהנהותיו ומסקנותיו ומדגיש את הרופף והמעורער שבהן. מהוך הערכתו זו, שהפלאה אינה משתקת בה את החוש הביקרתי, מתבלטים יסודות משנתו של בעל "מן השפה ולסנים".

וזו דרכו של צמה גם בבואו להז' קצת תופעה שלילית. אינו שש לחרוז את פרטיה המרובים, אלא משתדל לחשוף את נקודת תורפתה העיקרית. אדם מבחין בחכרו על פי רושם דק מן הדק המציינו והמבדילו בתנועה כלשהי, שאינה כדרכה והעשויה לה' כיר בה דבר; במשהו מועט שבמועט ומיוחד במינו ושהוא זכרון למעשה. גם ההבחנה בסופר כך היא. אם שהוא מזויין בעין רואה ורושמת וכ' תיבתו שמה ספרות, או שאינו מזויין בה ואין כתיבתו ספרות" ("מסה ובי' קורת", ע' 148). לפי הבחנה זו, שהוא מאמתה בשתי דוגמאות בלבד. מע' מידנו צמה על הבדות והתלישות וזריות הידיים שבכתיבתו של אר' טור קאסטלר (ר' שם, ע' 145-50). דעה זו, שהספר "גנבים בלילה" משמש לה נקודת-מוצא, מוצאת את היוזקה וצידוקה הנוספים בספריו האחרונים של אותו סופר. הרי שהמבקר רואה נכוחה, במועט שבמועט הצליח לל' לות את המדתי שבחזיון ספרותי ידוע.

גם בחתירת-תמיד זו אל העיקר, בחישובו מתוך הפרטים הנערמים עליו ומסתירים אותו, ניכר כוחו של שלמה צמה.

כניגודם של "הסבך והכבדות והסיר-בול"? והריהו קורא לעזרת ההש' ורואה: "כך מקר עורק מים חיים כבוש במכבשן של שכבות אדמה, זרם בקושי ובקול המולה עמומה, זרם בשארית כוחותיו אל המים הר' בים והסואנים" (שם, ע' 88). רק עתה אנו יכולים לנחש למה נתכוון המבקר באמירתו הסתומה, אך שלב איננו זקוקים לכך. הדברים שמחים ומאירים מתוך תמונתם הקטנה.

ד

ועוד נקודה אחת בביקרתו. דרכו בעיצוב דמות אינה מוליכה אל הפרי טים הרבים שבהיקפה. בשום מאמר אין אנו סוצאים אצלו את השקידה המייגעת כהיבור קו לק, שבצירופם הסופי מצטיירת האישיות במלוא תפ' ארתה. אין הוא חושש כלל להחטת תווים ותנים בפניה. לא שהוא בן לקטנות. בשעת הצורך הוא עושה שימוש גם באלו, אבל רק במידה שהן מסייעות לו להשיג את הנדר' לות. באישיות הוא מבקש קודם כל את ייחודה, המפלה אותה מזולתה, אותו עיקר שעליו היא נשענת ושכל מעלותיה והישגיה נובעים מחוכו. על כן מוליכה דרכו אל המרכז, שממנו מסתעף צומת העצבים של היוצר. אדגים דברי אלה בשתי מובאות. במאמרו על צבי דינז' דרוק ("אדם עם אהרים", ע' 38):

"ניגוד נפשי זה בין סביבת' סטרי עם נטייתה הטבעית אל המליצה, אל הדיבור הריק, ובין רצונו העז של דינז' דרוק לא לה' יות כמרה, זה מאמץ העקירה שתלש אותו משדה גידולו. נת' רכזו בהכרח בנקודת ההבעה הא' נושית. באותה אימה מפני המלה שנתרוקנה מחוכה ומפני הטעות הפושעת השמה תחליף של ממש במקומו של האמיתי והחינוני. ושי' אלה היחסים אשר בין מלה לנוש'